

اهمیت عفاف در استحکام خانواده مسلمان

مریم حسنونند^۱

چکیده

عفاف از مفاهیم بنیادین در نظام ارزشی اسلام، نقشی محوری در تأمین سلامت روانی، اخلاقی و اجتماعی خانواده دارد و از مهم‌ترین عوامل استحکام و پایداری نهاد خانواده به‌شمار می‌آید. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و بر اساس منابع اسلامی، روان‌شناختی و جامعه‌شناختی، به بررسی کارکردهای تربیتی، اخلاقی و حقوقی عفاف در خانواده مسلمان و تبیین راهکارهای نهادینه‌سازی آن در سطوح فردی، خانوادگی و اجتماعی پرداخته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که عفاف با ایجاد امنیت روانی، تقویت اعتماد متقابل، پیشگیری از آسیب‌های اخلاقی و اجتماعی، و ارتقای عزت نفس و کرامت انسانی، موجب شکل‌گیری روابطی سالم و پایدار میان اعضای خانواده می‌گردد. از منظر تربیتی، نهادینه‌شدن عفاف سبب پرورش نسلی مسئولیت‌پذیر، خودکنترل‌گر و متعهد به ارزش‌های دینی می‌شود؛ و از منظر حقوقی، این فضیلت در چارچوب فقه اسلامی، به‌عنوان پشتوانه‌ای برای تنظیم مشروع روابط زناشویی، حفظ حقوق متقابل زن و مرد و جلوگیری از انحرافات جنسی و اخلاقی عمل می‌کند. نتایج نهایی بیانگر آن است که نهادینه‌شدن عفاف در خانواده، موجب افزایش انسجام عاطفی، کاهش تعارضات درون‌خانوادگی و ارتقای کارکردهای اخلاقی و اجتماعی اعضا می‌شود. ازاین‌رو، عفاف را می‌توان عاملی راهبردی در تحکیم بنیان خانواده مسلمان و ضرورتی برای سیاست‌گذاری‌های فرهنگی و تربیتی جامعه اسلامی دانست.

کلمات کلیدی: استحکام خانواده، امنیت روانی، تربیت دینی، عفاف و حجاب.

^۱ سطح دو، مدرسه علمیه بنت الرسول(س) شهرستان الشتر

مقدمه

عفاف و حجاب به عنوان دو رکن اساسی و بنیادین در نظام ارزشی و اخلاقی اسلام، جایگاه ویژه‌ای در حفظ سلامت روانی، اخلاقی، خانوادگی و اجتماعی دارند. این ارزش‌ها علاوه بر اینکه از منظر دینی و فقهی واجب و ضروری شمرده شده‌اند، از دیدگاه علوم تربیتی و اجتماعی نیز به عنوان عوامل مؤثر در تحکیم بنیان خانواده، تنظیم روابط انسانی و کاهش آسیب‌های اجتماعی شناخته می‌شوند. با این حال، تحولات فرهنگی، اجتماعی و رسانه‌ای در دهه‌های اخیر، موجب تغییر نگرش‌ها و کاهش رعایت عفاف به ویژه در میان نسل جوان و خانواده‌ها شده است که این امر پیامدهای منفی گسترده‌ای بر سلامت روانی، انسجام خانواده و ثبات اجتماعی به دنبال داشته است. این مسئله مهم، ضرورت بررسی علمی و جامع کارکردهای تربیتی و حقوقی عفاف در خانواده را به عنوان نخستین نهاد تربیتی و اجتماعی برجسته می‌سازد. از این رو، این پژوهش در پی پاسخ به این سؤال اساسی است که اهمیت عفاف در استحکام خانواده مسلمان چیست و با توجه به چالش‌های موجود، چگونه می‌توان این ارزش را به صورت مؤثر و پایدار در خانواده و جامعه نهادینه ساخت؟

هدف اصلی این تحقیق، تحلیل علمی و مستند کارکردهای تربیتی و حقوقی عفاف در خانواده مسلمان است تا با شناخت دقیق ابعاد مختلف این ارزش، راهکارهای کاربردی و مؤثری برای تقویت، ترویج و نهادینه‌سازی عفاف در محیط خانواده و جامعه اسلامی ارائه شود. این هدف در راستای ارتقای سلامت روانی، اخلاقی و اجتماعی اعضای خانواده و کاهش آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی دنبال می‌شود.

ضرورت این پژوهش از چند بعد قابل بررسی است. نخست، خانواده به عنوان نخستین و مؤثرترین نهاد تربیتی، نقش محوری در شکل‌دهی شخصیت و ارزش‌های اخلاقی نسل آینده دارد و رعایت عفاف در این نهاد، زمینه‌ساز رشد نسلی سالم و متعهد به ارزش‌های دینی و اخلاقی است. دوم، با توجه به افزایش آسیب‌های اجتماعی ناشی از ضعف در رعایت عفاف، شناخت دقیق کارکردهای تربیتی و حقوقی آن و ارائه راهکارهای علمی، می‌تواند به کاهش این آسیب‌ها کمک کند. سوم، خلأ پژوهشی در زمینه تحلیل جامع و تلفیقی ابعاد تربیتی و حقوقی عفاف در خانواده، نیازمند مطالعاتی است که این دو جنبه را به صورت هم‌افزا بررسی نماید. در نهایت، این پژوهش می‌تواند به سیاست‌گذاران فرهنگی،

نهادهای تربیتی و خانواده‌ها در جهت اتخاذ رویکردهای مؤثر و علمی در حفظ و تقویت ارزش عفاف یاری رسانند.

مطالعات متعددی در حوزه عفاف و حجاب انجام شده که هر یک به جنبه‌های مختلف این موضوع پرداخته‌اند. به عنوان نمونه، کتاب «بررسی ریشه‌ها و قوانین حجاب» نوشته هاجر اصغری به بررسی ریشه‌های فلسفی، اجتماعی و فرهنگی حجاب و تأثیر قوانین پس از انقلاب اسلامی پرداخته است. همچنین، کتاب «درس‌نامه تخصصی عفاف و حجاب» اثر مهدی بیاتی با تمرکز بر جنبه‌های تربیتی و فرهنگی، به عنوان مرجع آموزشی برای مربیان و مروجین این حوزه شناخته می‌شود. کتاب «در حریم دل» تألیف محمدرضا شرفی؛ رویکردی روانشناختی، فلسفی و تربیتی به عفاف و حجاب دارد و تأثیر آن را در خانواده و جامعه تحلیل می‌کند. از سوی دیگر، کتاب «کارکردهای عفاف در حقوق خانواده» نوشته فرج‌الله هدایت‌نیا؛ به ابعاد حقوقی و فقهی عفاف در تنظیم روابط خانوادگی می‌پردازد و چارچوب‌های حقوقی مرتبط را تبیین می‌کند. با این حال، هنوز خلأهایی در زمینه تحلیل تلفیقی و جامع کارکردهای تربیتی و حقوقی عفاف در خانواده احساس می‌شود. این پژوهش در پی پر کردن این خلأ و ارائه دیدگاهی یکپارچه و علمی به موضوع است تا بتواند به توسعه دانش و ارتقای فرهنگ عفاف در جامعه اسلامی کمک نماید.

۱. مبانی نظری، تعریف مفاهیم و اصطلاحات

هر تحقیق علمی مستلزم تبیین دقیق مفاهیم بنیادین و چارچوب نظری آن است. درک دقیق این مفاهیم، از برداشت‌های سطحی و تقلیل‌گرایانه نسبت به موضوع جلوگیری می‌کند. بدون روشن‌سازی چارچوب مفهومی، نمی‌توان ارتباط معنادار بین عفاف و استحکام خانواده را تحلیل کرد.

۱-۱ مفهوم عفاف

«عفاف» در لغت از ریشه «عَفَ» به معنای امساک، خوشتن‌داری و پاکی است.^۱ در لسان‌العرب نیز آمده است: «العفة: الکف عما لا یحلّ، و یجمل»؛ یعنی خودداری از آنچه حرام است و در عین حال

^۱ راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۵۶۰

زیباست^۱. این معنا، عفاف را به مثابه سپری در برابر تمایلات افسارگسیخته معرفی می‌کند. چنین معنایی پایه‌گذار اخلاق فردی و اجتماعی در نظام اسلامی است. در منابع اسلامی، عفاف به حالت نفسانی‌ای گفته می‌شود که انسان را از تمایلات افراطی باز می‌دارد و او را به رعایت حدود الهی در رفتار، گفتار و حتی افکار سوق می‌دهد^۲.

در اصطلاح اسلامی، عفاف به حالتی درونی گفته می‌شود که موجب می‌گردد انسان از تمایلات غیرمشروع دوری کند، حتی اگر شرایط برای ارتکاب گناه فراهم باشد. عفاف یکی از جلوه‌های ایمان قلبی و نشانه کرامت نفس است و نشانه تسلط عقل بر قوه شهوانیه می‌باشد^۳. این تسلط، نشانگر بلوغ فکری و روانی فرد در مواجهه با کشش‌های درونی و بیرونی است. عفاف از این منظر نه تنها خودداری، بلکه انتخابی آگاهانه در راستای کمال انسانی است.

عفاف به عنوان یک فضیلت اخلاقی، هم در حوزه فردی و هم در عرصه اجتماعی مطرح است و نقش مهمی در کنترل غرایز، ایجاد آرامش روانی و تقویت اراده ایفا می‌کند^۴.

در متون دینی، عفاف نه تنها به معنای پرهیز از گناه جنسی، بلکه شامل کنترل زبان، نگاه، پوشش و حتی افکار است و این گستره، اهمیت عفاف را در همه ابعاد زندگی انسانی نشان می‌دهد^۵.

۲-۱ حجاب

حجاب، پوشش ظاهری و رعایت حدود شرعی است که جلوه بیرونی عفاف محسوب می‌شود. قرآن کریم در سوره نور آیات ۳۰ و ۳۱ و سوره احزاب آیه ۵۳ به این موضوع تصریح دارد. حجاب، نشانه تعهد درونی به ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی و عامل حفظ کرامت زن و سلامت خانواده است^۶.

^۱ ابن منظور، لسان العرب، ج ۹، ص ۲۵۳

^۲ یونسی، عفاف و حجاب، محرم و نامحرم، ص ۴۲

^۳ طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۴، ص ۲۴۹

^۴ بانکی پورفرد، عفاف و حجاب در سبک زندگی ایرانی اسلامی، ص ۳۳

^۵ حاجی عبدالباقی، روش قرآن در طرح مسأله‌ی حجاب، شماره ۱، ۱۳۸۶

^۶ همان

در روایات اسلامی، حجاب نه تنها برای زنان، بلکه برای مردان نیز به عنوان یک اصل اخلاقی مطرح شده و رعایت آن، نشانه غیرت دینی و پایبندی به ارزش‌های الهی است.^۱ مطالعات تاریخی نشان می‌دهد که حجاب در صدر اسلام و حتی پیش از اسلام، به عنوان یک ارزش اجتماعی و دینی مورد توجه بوده و در ادیان الهی دیگر نیز سابقه‌ای طولانی دارد.^۲

۳-۱ خانواده

خانواده در لغت به معنای جمعی از افراد است که با یکدیگر پیوند خونی، نسبی، سببی یا عاطفی دارند. در اصطلاح علوم اجتماعی، خانواده کوچک‌ترین نهاد اجتماعی و سلول بنیادی جامعه است.^۳ از منظر جامعه‌شناسی، خانواده محمل اصلی جامعه‌پذیری فرد است. ساختار سالم خانواده، تأثیر مستقیمی بر سلامت اجتماعی و روانی افراد دارد.

۴-۱ جایگاه خانواده در اسلام

اسلام خانواده را اولین و اساسی‌ترین پایگاه رشد انسان معرفی می‌کند. قرآن کریم تأکید می‌کند: «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا».^۴

خانواده در اسلام نقش پرورش نسل سالم و انتقال ایمان را بر عهده دارد. هرگونه تهدید بر پایداری آن، تهدیدی بر اساس جامعه اسلامی تلقی می‌شود.

خانواده مسلمان خانواده‌ای است که مبانی آن بر اساس ارزش‌های اسلامی بنا نهاده شده باشد و اعضای آن پایبند به احکام و اخلاق دینی باشند. شاخصه‌های چنین خانواده‌ای عبارت‌اند از: رعایت اصول دینی، محبت، عفت، وفاداری و قناعت. خانواده مسلمان علاوه بر کارکرد مادی، نقش معنوی در تحقق سبک زندگی توحیدی دارد. تقوا و معنویت، ارکان پنهان اما حیاتی این نوع خانواده هستند.

^۱ یونسی، عفاف و حجاب، محرم و نامحرم، ص ۵۸

^۲ شاه سنائی، حجاب در صدر اسلام، ص ۷۷

^۳ گیدنز، جامعه‌شناسی، ص ۳۵۵

^۴ نحل: ۷۲

۴-۴ نقش نهادهای اجتماعی و فرهنگی

نهادهای آموزشی، فرهنگی و رسانه‌ها باید با برنامه‌ریزی هدفمند، خانواده‌ها را در تربیت عفاف و حجاب یاری دهند. آموزش‌های دینی، برگزاری جشن‌های تکلیف و حجاب، تولید برنامه‌های فرهنگی و اطلاع‌رسانی در رسانه‌ها از جمله اقدامات است. همکاری میان نهادهای مختلف باعث نهادینه شدن جامع ارزش‌های عفاف می‌شود.^۱ این امر در آیاتی مانند آیه ۳۲ و ۳۳ سوره احزاب همخوانی دارد.

۵-۴ استفاده از تشویق و تنبیه متناسب

تشویق رفتارهای عقیفانه و اصلاح رفتارهای ناپسند با تنبیه متناسب، از ابزارهای مهم تربیتی است. تشویق موجب افزایش انگیزه و اعتماد به نفس کودکان می‌شود و تنبیه باید تدریجی و انسانی باشد تا اثر مثبت داشته باشد. ابن‌سینا نیز تشویق را ضمانت اجرایی تعلیم و تربیت دانسته و بر ملاطفت و محبت در آموزش تأکید کرده است.^۲ این رویکرد تربیتی با تأکید قرآن بر «توبوا الی الله» و بازگشت به پاکدامنی در آیات متعدد سازگار است.^۳

۶-۴ استمرار و تعمیق باورهای عفاف

نهادینه‌سازی عفاف نیازمند استمرار و تعمیق باورهاست؛ یعنی گذر از آگاهی سطحی به درک عمیق فلسفه و اهمیت عفاف و تطبیق آن با زندگی روزمره. این مرحله نیازمند شناخت دقیق مخاطب و ایجاد ارتباط صمیمانه است.^۴ برنامه‌ریزی برای خانواده‌ها و اطلاع‌رسانی درباره نیازها و ویژگی‌های کودکان، زمینه‌ساز فرهنگ‌سازی پایدار می‌شود. آموزش مستقیم همراه با ایجاد فضای محبت‌آمیز و حمایتگر بهترین نتایج را به دنبال دارد.^۵ قرآن کریم در آیه ۵۳ سوره احزاب به اهمیت حفظ حجاب و پاکدامنی اشاره کرده است که باید به صورت مستمر و عمیق به نسل‌های آینده منتقل شود.

^۱ افشار، رسانه ملی و نهادینه سازی فرهنگ عفاف و حجاب، ص ۵۵

^۲ شرفی، در حریم دل: رویکردی روانشناختی، فلسفی و تربیتی به عفاف و حجاب، ص ۱۰۷

^۳ نور: ۳۳

^۴ بانکی پورفرد، عفاف و حجاب در سبک زندگی ایرانی اسلامی، ص ۱۳۵

^۵ شرفی، در حریم دل: رویکردی روانشناختی، فلسفی و تربیتی به عفاف و حجاب، ص ۱۱۰

نتیجه‌گیری

عفاف به عنوان یک ارزش بنیادین اخلاقی و دینی، نقش کلیدی و چندوجهی در تحکیم بنیان خانواده و سلامت روانی، اجتماعی و حقوقی اعضای آن دارد. نتایج به‌دست‌آمده از تحلیل متون دینی، یافته‌های روان‌شناسی خانواده و جامعه‌شناسی ارزش‌ها، حاکی از آن است که عفاف نه تنها یک فضیلت فردی، بلکه یک نهاد فرهنگی و اجتماعی با پیامدهای کلان در عرصه خانواده است.

عفاف، با تنظیم روابط بین فردی، به‌ویژه در بستر خانواده، زمینه‌ساز ایجاد امنیت روانی، شکل‌گیری اعتماد متقابل، تقویت عزت نفس و کرامت انسانی، سلامت روابط جنسی و عاطفی و الگوسازی رفتاری برای نسل آینده می‌شود. این عوامل، خود به‌عنوان شاخص‌های کلیدی در انسجام و دوام خانواده شناخته می‌شوند. خانواده‌هایی که بر اساس ارزش عفاف بنا می‌شوند، ظرفیت بسیار بالاتری برای تاب‌آوری در برابر بحران‌های اخلاقی، اجتماعی و فرهنگی دارند و در فرآیند جامعه‌پذیری نسل جدید، موفق‌تر عمل می‌کنند.

از منظر اسلامی، عفاف نه تنها به‌معنای پوشش ظاهری، بلکه به‌عنوان یک منش درونی، شامل پاکی نیت، کنترل نگاه، اعتدال در گفتار و پایبندی به حدود شرعی در رفتارهای فردی و جمعی است. آموزه‌های قرآنی و روایی، عفاف را شرط لازم برای حفظ بنیان خانواده و جامعه می‌دانند و آن را با مفاهیمی همچون «سکینه»، «مودت» و «رحمت» که سه مؤلفه محوری خانواده هستند، در پیوند مستقیم قرار می‌دهند. در فقه اسلامی نیز رعایت عفاف به‌عنوان یکی از مبانی صحت روابط خانوادگی و جنسی مشروع شناخته شده و تخطی از آن، آثار مخرب روانی، حقوقی و اخلاقی در پی دارد.

با در نظر گرفتن تحولات معاصر و تهدیدات فرهنگی ناشی از جهانی‌شدن و ترویج سبک‌های زندگی غربی، تقویت و بازتولید فرهنگ عفاف در خانواده‌های مسلمان، به‌مثابه راهبردی تربیتی و پیشگیرانه، از اهمیتی دوچندان برخوردار است. این امر مستلزم سیاست‌گذاری هدفمند در نظام‌های آموزشی، رسانه ای و فرهنگی با رویکرد اسلامی و بومی است تا عفاف نه تنها به‌عنوان یک آموزه اخلاقی، بلکه به‌مثابه راهکاری ساختاری در تقویت بنیان خانواده مسلمان نهادینه شود.

بنابراین، در نهایت می‌توان نتیجه گرفت که عفاف، هم از حیث نظری و هم از منظر کارکردی، عاملی حیاتی در استحکام خانواده مسلمان است و بی‌توجهی به آن، موجب تزلزل در مناسبات درونی خانواده، گسست نسلی، کاهش رضایت زناشویی و افزایش آسیب‌های اجتماعی می‌گردد. ازاین‌رو، تقویت فرهنگ عفاف باید به‌عنوان یکی از محورهای اساسی در سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی جوامع اسلامی مورد توجه ویژه قرار گیرد.

منابع

- قرآن کریم

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، **لسان العرب**، تحقیق: جمال الدین میردامادی، بیروت: دارالفکر-دار صادر، چاپ سوم، ۱۴۱۴ ه. ق.
۲. اسماعیلی، اکرم؛ ساعدی، ناهید؛ طاهری سرتشنیزی، زهرا؛ ریسی وستگانی، آسیه، **گسترش و تعمیق فرهنگ عفاف و حجاب نوجوانان؛ نقش الگوهای ارتباطی خانواده**، دومین کنفرانس دانش و فناوری روانشناسی، علوم تربیتی و جامعه شناسی ایران، ۱۳۹۷ ه. ش.
۳. اشرافی، مرتضی، **نقش حجاب زن در تحکیم بنیان خانواده**، نشریه پیام زن، شماره ۲۲۸، ۱۳۸۹ ه. ش.
۴. افشار، اباذر، **رسانه ملی و نهادهای سازی فرهنگ عفاف و حجاب**، قم: مرکز پژوهشهای اسلامی صدا و سیما، چاپ اول، ۱۳۹۷ ه. ش.
۵. بانکی پورفرد، امیرحسین، **عفاف و حجاب در سبک زندگی ایرانی اسلامی**، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ دهم، ۱۳۹۹ ه. ش.
۶. جوانی، وجیهه؛ امیری، مجتبی، **بررسی عوامل گرایش به بدحجابی و راهکارهای مقابله با آن**، تحقیقات فرهنگی ایران، سال ۹، شماره ۴، پیاپی ۳۶، ۱۳۹۵ ه. ش.
۷. حاجی عبدالباقی، مریم، **روش قرآن در طرح مسأله‌ی حجاب**، نامه الهیات آزاد تهران شمال، شماره ۱، ۱۳۸۶ ه. ش.
۸. راغب اصفهانی، حسین ابن محمد، **المفردات فی غریب القرآن**، تحقیق: صفوان عدنان داودی، دمشق- بیروت: دار العلم - الدار الشامیة، ۱۴۱۲ ه. ق.
۹. رجبی، عباس، **حجاب و نقش آن در سلامت روان**، تهران: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره)، چاپ چهارم، ۱۳۸۷ ه. ش.
۱۰. زاهدی، عبدالرضا؛ امرایی، ایوب؛ نظریگی، مریم، **روش قرآن کریم در نهادهای سازی عفاف و حجاب**، مطالعات راهبردی زنان، شماره ۴۹، ۱۳۸۹ ه. ش.

۱۱. شاه‌سنائی، محمدرضا، **حجاب در صدر اسلام؛ بررسی و نقد نظرات امیرحسین ترکاشوند**، مشهد: انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی، چاپ اول، ۱۳۹۹ ه. ش.
۱۲. شرفی، محمدرضا، **در حریم دل: رویکردی روانشناختی، فلسفی و تربیتی به عفاف و حجاب**، تهران: موسسه فرهنگی مدرسه برهان، چاپ اول، ۱۳۹۸ ه. ش.
۱۳. طباطبایی، سیدمحمد حسین، **المیزان فی تفسیر القرآن**، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ ه. ق.
۱۴. گیدنز، آنتونی، **جامعه‌شناسی**، ترجمه: منوچهر صبوری کاشانی، تهران: نشر نی، چاپ هجدهم، ۱۳۸۵ ه. ش.
۱۵. مجلسی، محمدباقر، **بحار الانوار**، بیروت: دار إحياء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ه. ق.
۱۶. محقق، صدیقه؛ برقعی، مریم، **واکاوی مفهومی عفاف جنسی خانواده در فقه**، مطالعات دین پژوهی، دوره ۴، شماره ۸، ۱۳۹۹ ه. ش.
۱۷. مطهری، مرتضی، **مسئله حجاب**، تهران: انتشارات صدرا، چاپ دویست و ی و ششم، ۱۴۰۳ ه. ش.
۱۸. هدایت نیا، فرج الله، **کارکردهای عفاف در حقوق خانواده**، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، ۱۴۰۱ ه. ش.
۱۹. یونسی، حسن، **عفاف و حجاب، محرم و نامحرم**، تهران: موسسه فرهنگی هنری قدر ولایت، چاپ اول، ۱۳۹۰ ه. ش.